

PŘEDMLUVA

V *Bídě historicismu* jsem se pokusil ukázat, že historicismus je špatná a neplodná metoda. Doopravdy jsem ale historicismus nevyvrátil.

To se mi podařilo až později: *ukázal jsem, že z přísně logických důvodů je pro nás nemožné předpovídat budoucí průběh dějin.*

Argument je obsažen v přednášce „Indeterminismus v klasické a kvantové fyzice“, publikované v roce 1950. S touto přednáškou však již nejsem spokojen. Uspokojivější výklad bude předložen v kapitole o indeterminismu, která je součástí chystaného dodatku *Postscript: After Twenty Years*² k mé *Logice vědeckého bádání*.

Abych čtenáře informoval o těchto novějších výsledcích, rád bych tu v několika slovech předložil myšlenkový postup tohoto *vyvrácení historicismu*. Argument lze shrnout do následujících pěti bodů:

- (1) Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání. (Platnost této premisy musí uznat dokonce i ti, kteří v našich idejích, včetně těch vědeckých, vidí pouhé vedlejší produkty *materiálního* vývoje toho či onoho druhu.)
- (2) Racionálními či vědeckými metodami nemůžeme předpovídat budoucí růst našeho vědeckého poznání. (Toto tvrzení lze logicky dokázat na základě úvah, ke kterým se ještě vrátím.)
- (3) Nemůžeme tudíž předpovídat budoucí průběh lidských dějin.
- (4) To znamená, že musíme odmítnout možnost *teoretické historie*, tj. historické sociální vědy, která by odpovídala *teoretické fyzice*. Nemůže existovat žádná vědecká teorie his-

² Text dodatku byl skutečně r. 1957 již víceméně hotov, vyšel ale až v první polovině 80. let ve třech svazcích; o determinismu viz svazek II., *The Open Universe*, London 1983. – Pozn. překl.

torického vývoje, která by sloužila za základ historické předpovědi.

- (5) Základní cíl historicistických metod (viz oddíly 11 až 16 této knihy) je tedy pochybený, a historicismus se hroutí.

Argument pochopitelně nevyvrací možnost jakýchkoli sociálních předpovědí; naopak, je naprosto slučitelný s možností testování sociálních (např. ekonomických) teorií, jehož součástí je předpověď, že za určitých podmínek nastane určitý vývoj. Vyvrácena je pouze možnost předpovídání historického vývoje v té míře, v jaké může být ovlivňován růstem našeho poznání.

Rozhodujícím krokem tohoto argumentu je bod (2). Domnívám se, že je sám o sobě přesvědčivý: *pokud existuje něco jako růst lidského poznání, nemůžeme dnes předvídat, co budeme vědět až zítra.* To je sice správná úvaha, ale nejedná se o *logický důkaz*. Důkaz tvrzení (2), podaný ve výše uvedených publikacích, je složitý, a nepřekvapilo by mě, kdyby bylo možno nalézt důkazy jednodušší. Můj důkaz se opírá o důkaz tvrzení, že *žádný vědecký generátor předpovědi – ať vědec, nebo počítačový stroj – nemůže vědeckými metodami předpovědět své vlastní budoucí výsledky.* Pokus o to nemůže totiž dospět k cíli, aniž by zároveň příslušný vědecký objev již učinil, a tehdy je na předpověď již příliš pozdě; dosažení cíle znamená, že predikce se změnila v retrodikci.

Protože tento argument je čistě logický, lze jej vztáhnout na libovolně složité generátory předpovědi včetně „společností“ takových generátorů ve vzájemné komunikaci. Z toho však plyne, že žádná společnost nemůže vědecky předpovídat budoucí stav vlastního poznání.

Můj argument je poněkud formální, takže může vzniknout podezření, že i když připustíme jeho logickou platnost, nemá ve skutečnosti žádný význam.

O ukázání významu tohoto problému jsem se pokusil ve dvou studiích. V pozdější z nich, nazvané *Otevřená společnost a její nepřátelé*, jsem se soustředil na několik událostí z dějin historicistického myšlení, abych ilustroval jeho trvalý a zhoubný vliv na politickou a sociální filosofii od Hérakleita a Platóna po Hegela a Marxe. Ve starší studii *Bída historicismu*, která nyní vychází v angličtině poprvé knižně, jsem se pokusil ukázat význam historicismu jako fascinující intelektuální struktury. Pokusil jsem se

analyzovat jeho logiku – často velmi jemnou, velmi přesvědčivou a velmi ošidnou – a argumentovat, že slabost, kterou trpí, k němu neodlučně náleží a je neopravitelná.

K. R. P.

Penn, Buckinghamshire červenec 1957

Některí ze zvláště pečlivých recenzentů této knihy se podivovali jejímu názvu. Byl míněn jako narážka na název Marxovy knihy *Bída filosofie*, které zase reagovala na Proudhonovu *Filosofii bídy*.

K. R. P.

Penn, Buckinghamshire červenec 1959

ÚVOD

Vědecký zájem o politické a sociální otázky není o nic mladší než vědecký zájem o kosmologii a fyziku. Zdálo by se, že v antice byla období (mám na mysli Platónovu politickou teorii a Aristotelovu sbírku ústav), kdy věda o společnosti dosahovala většího pokroku než věda o přírodě. S Galileem a Newtonem ale fyzika dosáhla úspěchy, přesahující všechna očekávání, a daleko předstihla všechny ostatní vědy; od časů Pasteura, Galilea biologie, je téměř stejně úspěšná i biologie. Sociální vědy však, jak se zdá, svého Galilea dosud nenašly.

Za této situace si sociální vědci dělají velké starosti s metodickými problémy a mnoho z jejich metodologických diskusí je vedena se zrakem upřeným k metodám o mnoho úspěšnějších věd, zejména fyziky. Vědomý pokus převzít experimentální metodu fyziky vedl například ve Wundtově generaci k reformě v psychologii; od časů J. S. Milla se opakují pokusy podobným způsobem reformovat metodu sociálních věd. V oblasti psychologie tyto reformy snad znamenaly určitý úspěch vzdor velmi mnoha zklamáním. V teoretických sociálních vědách s výjimkou ekonomie však z těchto pokusů nevzešlo takřka nic než zklamání. Při diskusi o těchto nezdarech brzy vyvstala otázka, zda opravdu lze metody fyziky aplikovat na sociální vědy. Nebyla to snad právě tvrdošíjná víra v jejich aplikovatelnost, co způsobilo onen politováníhodný stav bádání v této oblasti?

Z této úvahy se nabízí jednoduchá klasifikace myslitelských škol, které se zabývaly metodami méně úspěšných věd. Podle toho, jak nahlížely na aplikovatelnost metod fyziky, můžeme tyto školy rozdělit na *pro-naturalistické* a *anti-naturalistické*. Označuji školu za „pro-naturalistickou“ či „pozitivní“, pokud podporuje aplikování metod fyziky na sociální vědy, a za „anti-naturalistickou“ či „negativní“, jestliže se staví proti užívání těchto metod.

To, zda se metodolog přikloní k učení pro- či anti-naturalistickým nebo zda přijme teorii, která obě učení nějak kombinuje, závisí do značné míry na jeho představách o povaze zkoumané vědy a o povaze jejího předmětu. Bude to ale také záviset na jeho předsta-

vách o metodě fyziky. Tento poslední bod je podle mého mínění kromobyčejně důležitý. Většina rozhodujících omylů v metodologických diskusích vzniká z jistých velmi obecných nedorozumění o metodách fyziky. Přesněji řečeno, jsem přesvědčen, že vznikají na základě chybného chápání logické formy jejích teorií, metod jejich ověřování a logické funkce pozorování a experimentu. Tvrdím, že tato nedorozumění mají vážné důsledky, což se pokusím vyložit v částech III a IV této studie. Tam se pokusím ukázat, že různé a někdy protichůdné argumenty a učení, anti-naturalistické i pro-naturalistické, jsou vskutku založeny na neporozumění metodám fyziky. V částech I a II se naopak omezím na výklad určitých anti-naturalistických a pro-naturalistických učení, tvořících součást pozoruhodného postoje, který oba typy učení navzájem kombinuje.

Tento postoj, který bych chtěl nejprve vyložit a teprve pak kritizovat, nazývám „historicismem“. V diskusích o metodě sociálních věd se s ním často setkáváme; mnohdy bývá užíván bez kritické reflexe nebo dokonce považován za všemi uznávanou samozřejmost. Co vlastně označují za „historicismus“ bude podrobně vyloženo v přítomné studii. Na tomto místě postačí, že „historicismem“ míním takovou pozici v sociálních vědách, podle níž je jejich hlavním cílem *historická předpověď* a podle níž tohoto cíle lze dosáhnout odhalením „rytmů“ či „vzorců“, „zákonů“ či „trendů“, skrytých pod povrchem historického vývoje. Protože jsem přesvědčen, že tato historicistická učení o metodě jsou v posledku příčinou neuspokojivého stavu teoretických sociálních věd (s výjimkou ekonomické teorie), moje prezentace těchto učení jistě není nezažatá. Snažil jsem se nicméně poctivě ukázat historicismus v co nejpříznivějším světle, aby moje následná kritika měla smysl. Pokusil jsem se představit historicismus jako dobře promyšlenou, soudržnou filosofii. A neváhal jsem vytvářet na jeho podporu argumenty, které, pokud vím, historicisté samotní nikdy nepředložili. Doufám, že se mi tímto způsobem podařilo vybudovat pozici skutečně hodnou napadení. Jinými slovy, pokusil jsem se vylepšit teorii, která je často zastávána, možná však nikdy v plně rozvinuté formě. Z tohoto důvodu jsem záměrně zvolil ne zrovna běžné označení „historicismus“. Doufám, že jeho zavedením se vyhnu jalovým pŕůtkám o slova: nikdo totiž, jak doufám, nebude v pokušení vést spor o to, zda ten či onen z probíraných argumentů opravdu k historicismu náleží či zda k němu náleží v pravém slova smyslu nebo esenciálně, ani se tázat, co slovo „historicismus“ opravdu, v pravém slova smyslu či esenciálně znamená.

I ANTI-NATURALISTICKÁ UČENÍ HISTORICISMU

V protikladu k metodologickému naturalismu v sociologii historicismus prohlašuje, že následkem hlubokých rozdílů mezi fyzikou a sociologií nelze v sociálních vědách některé z metod fyziky použít. Tvrdí, že zákony fyziky, zvané též „přírodní zákony“, platí všude a vždy, protože ve fyzikálním světě vládne systém fyzikálních uniformit neměnných v čase a prostoru. Sociologické zákony či zákony života společnosti se naopak v různých obdobích a na různých místech navzájem liší. I když historicismus připouští existenci celé řady typických sociálních struktur, jež se vyskytují pravidelně, odmítá těmto pravidelnostem sociálního života přisoudit charakter nezměnitelných pravidelností fyzikálního světa, neboť jsou závislé na dějinách a kulturních rozdílech. Jsou závislé na konkrétní *historické situaci*. Tak by člověk například neměl bez bližšího určení mluvit o ekonomických zákonech, nýbrž jen o ekonomických zákonech feudálního nebo raného industriálního období atd.; tj. vždy uvádět historické období, v němž dotyčné zákony údajně převládaly.

Historicismus tvrdí, že následkem historické relativnosti sociálních zákonů nejsou metody fyziky v sociologii aplikovatelné. Typické historicistické argumenty, o něž se tento názor opírá, se týkají generalizace, experimentu, složitosti sociálních jevů, obtížnosti přesné předpovědi a významu metodologického esencialismu. Tyto argumenty projdu nyní jeden po druhém.

1 Generalizace

Možnost generalizace a její úspěšnost ve fyzikálních vědách je podle historicismu založena na všeobecné uniformitě přírody – na pozorování (nebo snad lépe řečeno v předpokladu), že za podobných

okolností nastanou podobné věci. Na tomto principu, považovaném za platný ve veškerém čase a prostoru, spočívají údajně základy metody fyziky.

Historicismus trvá na tom, že tento princip je v sociologii naprosto nepoužitelný. Podobné okolnosti nastávají pouze v rámci jednoho historického období. Nikdy nepřetrvávají z jednoho období do druhého. Tudíž ve společnosti neexistuje žádná trvajících uniformita, na níž by mohla být založena dlouhodobá generalizace – odhlédneme-li ovšem od *triviálních pravidelností*, např. těch popsaných banálními pravdami, že lidské bytosti žijí vždy ve skupinách, že zásoby určitých zdrojů jsou omezeny, zatímco zásoby jiných, např. vzduchu, jsou neomezené, a že pouze zdroje prvního druhu mohou mít nějakou tržní nebo směnnou hodnotu.

Metoda, která toto omezení ignoruje a snaží se o generalizaci společenských uniformit, bude podle historicismu implicitně předpokládat, že příslušné pravidelnosti jsou věčné; metodologicky naivní názor – totiž že metoda generalizace může být přejata z fyziky do sociálních věd – tak povede k nesprávné a nebezpečně zavádějící sociologické teorii. Bude to teorie, která popírá, že se společnost vyvíjí nebo že v ní vůbec kdy dochází k podstatné změně, případně že vývoj společnosti, existuje-li, by mohl ovlivnit základní pravidelnosti života společnosti.

Historicisté často zdůrazňují, že za takovými nesprávnými teoriemi bývá obvykle nějaký apologetický záměr; předpoklad neměnných sociologických zákonů může vskutku být k nějakým takovým účelům snadno zneužit. Jednak může vystupovat jako argument, že musíme přijímat určité nepřijemné a nežádoucí věci, protože jsou determinovány nezměnitelnými přírodními zákony. Tak se například někteří dovolávají „nevyhnutelných zákonů“ ekonomie, aby dokázali pošetilost statutárních zásahů do vyjednávání o mzdě. Druhé apologetické zneužití předpokladu trvání spočívá v pěstování všeobecného pocitu nevyhnutelnosti, a tudíž ochoty snášet nevyhnutelné klidně a bez protestu. Co je nyní, bude vždy, a snahy ovlivnit běh událostí či jej dokonce hodnotit jsou směšné: člověk se nebouří proti přírodním zákonům, a pokusy je zvrátit ho zavedou jen do záhuby.

To, říká historicista, jsou konzervativní, apologetické a dokonce fatalistické argumenty, ke kterým nutně vede požadavek, aby sociologie přejala naturalistickou metodu.

Historicisté proti nim staví tvrzení, že sociální uniformity se dalekosáhle liší od uniformit v přírodních vědách. Mění se od jednoho historického období k druhému a síla, která je proměňuje, je *lidská* aktivita. Sociální uniformity nejsou totiž přírodní zákony, nýbrž lidský výtvor; pokud o nich lze říci, že závisí na lidské přirozenosti, je tomu tak potud, že právě v silách lidské přirozenosti je sociální uniformity měnit, a možná je i ovládat. Situaci tedy lze proměňovat k lepšímu nebo horšímu: aktivní reforma nemusí být pošetilá.

Tyto tendence historicismu přitahují ty, kdo se cítí povoláni k aktivitě, k zasahování do lidských záležitostí, kdo odmítají přijmout existující stav věcí za nevyhnutelný. Tendenci směřující k aktivitě a proti pohodlné smířenosti všeho druhu můžeme nazvat *aktivismus*. O vztazích historicismu k aktivismu bude řečeno více v oddílech 17 a 18; zde bych pouze ocitoval známou výzvu slavného historicisty Marxe, vyjadřující velmi případně aktivistický postoj: „Filosofové svět dosud pouze různými způsoby *vykládali*, jde však o to jej *změnit*.“³

2

Experiment

Fyzika užívá metodu experimentu, tj. pomocí umělého ovládnání a izolace dosahuje reprodukce podobných podmínek, za nichž pak nastávají jisté jevy. Tato metoda je zjevně založena na představě, že za podobných podmínek se budou dít podobné věci. Historicista tvrdí, že v sociologii tato metoda není použitelná. Nebyla by ani užitečná, tvrdí dále, i kdyby ji šlo použít. Protože navzájem podobné podmínky nastávají pouze v rámci jednoho období, měl by výsledek jakéhokoli experimentu jen velice omezený význam. Navíc by umělá izolace eliminovala právě ty faktory, které jsou pro sociologii nejdůležitější. Robinson Crusoe a jeho izolované individuální hospodářství nemůže nikdy vytvořit užitečný model takového hospodářství, jehož problémy vznikají právě z hospodářského styku mezi různými jednotlivci a skupinami.

³ Viz jeho jedenáctou *Tezi o Feuerbachovi* (1845), viz rovněž oddíl 17 níže.

Dále se argumentuje, že žádné opravdu hodnotné experimenty nejsou možné. Sociologické experimenty ve velkém měřítku nejsou nikdy experimenty ve stejném smyslu jako v přírodovědě. Jejich cílem není posunout vpřed vědění jako takové, ale dosáhnout politického úspěchu. Neprovádějí se v laboratoři oddělené od okolního světa; naopak, jejich provedení společenské podmínky pozmění. Nelze je nikdy opakovat za přesně podobných podmínek, protože podmínky se jejich prvním provedením už změnily.

3

Novost

Předešlý argument stojí za to dále rozpracovat. Řekl jsem, že historicismus odmítá možnost opakování sociologického experimentu ve velkém měřítku za přesně podobných podmínek, jelikož podmínky druhého provedení jsou nutně ovlivněny tím, že experiment již jednou proběhl. Tento argument je založen na myšlence, že společnost je podobně jako organismus nadána určitým druhem paměti toho, čemu obvykle říkáme její historie či dějiny.

V biologii můžeme hovořit o životní historii organismu, jelikož organismus je minulými událostmi částečně podmíněn. Jestliže se takové události opakují, ztrácejí pro zakoušející organismus ráz novosti a poji se čím dál silněji s návykem. Právě proto však *není* zkušenost opakované události stejná jako zkušenost události původní – opakovaná zkušenost s opakujícím se dějem je tedy *nová*. Opakování pozorovaných událostí může proto odpovídat činění nových zkušeností u pozorovatele. Protože opakování utváří nové návyky, vytváří i nové, habituální podmínky. Celkový souhrn vnějších a vnitřních podmínek, za kterých opakujeme určitý experiment s jedním a tímž organismem, nemůže proto být tak podobný, abychom mohli mluvit o opakování v pravém smyslu slova. I přesné opakování vnějších podmínek by se totiž kombinovalo s novými vnitřními podmínkami organismu: organismus se zkušeností učí.

Podle historicismu platí totéž o společnosti, neboť i společnost má zkušenost: i ona má své dějiny. Z (dílčích) opakování svých dějin se může učit jen pomalu, ale nelze pochybovat o tom, že se skutečně učí, pokud je svou minulostí částečně ovlivňována. Tradice, tradiční loajalita a protivenství, důvěra a nedůvěra by jinak nemohly v životě společnosti hrát svou důležitou roli. Opravdové opako-

vání je tedy v dějinách společnosti nemožné; to znamená, že musíme počítat s příchodem událostí zásadně nového rázu. Historie se může opakovat – nikdy však na stejné úrovni, zejména pokud jde o události historicky důležité a dlouhodobě společnost ovlivňující.

Ve světě, který popisuje fyzika, se nemůže stát nic, co by bylo opravdu a zásadně nové. Může být sice vynalezen nový stroj, ale na ten můžeme vždy pohlížet jako na uspořádání prvků, jež nové vůbec nejsou. Novost ve fyzice je pouze novost uspořádání či kombinace. Naopak novost ve společnosti, stejně jako v biologii, je novost zásadního druhu, tvrdí historicismus. Je to opravdová novost, již nelze redukovat jen na nové uspořádání. V životě společnosti totiž tytéž staré faktory v novém uspořádání nejsou nikdy doopravdy týmiž starými faktory. Kde se nic nemůže zopakovat přesně, musí vznikat něco opravdu nového. To je považováno za významné pro úvahy o rozvoji nových historických stadií či období, která se navzájem zásadně liší.

Historicismus tvrdí, že nic není důležitější než zrod opravdu nového období. Tento vrcholně důležitý aspekt života společnosti nemůžeme zkoumat způsobem, na který jsme zvyklí ve fyzice, kde lze vše nové vysvětlit jako jiné uspořádání známých prvků. I kdyby v sociologii byly použitelné obvyklé metody fyziky, nebyly by nikdy použitelné ke zkoumání nejzákladnějších rysů života společnosti: *jeho členění na období a zrodu nového*. Jakmile pochopíme význam sociální novosti, jsme nuceni opustit představu, že nám aplikace obvyklých metod fyziky na sociologické problémy může pomoci porozumět problémům vývoje společnosti.

Existuje ještě další aspekt sociální novosti. Viděli jsme, že každá konkrétní sociální událost, každá sebemenší událost v životě společnosti může být v určitém smyslu prohlášena za novou. Může být s jinými událostmi zařazena do jedné skupiny, může se jim v určitých ohledech podobat, bude ale vždy v naprosto určitém smyslu unikátní. Pro sociologické vysvětlení to vede k situaci značně odlišné od situace fyziky. Je myslitelné, že analýzou života společnosti můžeme odhalit a intuitivně porozumět, jak a proč došlo k určité události, že můžeme jasně porozumět jejím *příčinám* a *následkům* – silám, které ji způsobily, a jejímu vlivu na další události. Můžeme nicméně zároveň zjistit, že nejsme s to formulovat *obecné zákony*, které by mohly sloužit k obecnému popisu takových příčinných vazeb. Může totiž jít o tu jedinou sociologickou situaci, kte-

rou – a žádnou jinou – lze těmi silami, které jsme objevili, správně vysvětlit. A tyto síly mohou docela dobře být unikátní: mohou se vyskytnout pouze jedinkrát, v této konkrétní sociální situaci, a pak už nikdy znovu.

4

Složitost

Právě načrtnutá metodologická situace má řadu dalších aspektů. Jedním, o kterém se velmi často diskutuje (a kterým se zde zabývat nebudeme), je sociologická role určitých jedinečných osobností. Dalším z těchto aspektů je složitost sociálních jevů. Ve fyzice se zabýváme tematikou, která je mnohem méně komplikovaná; navíc ji ještě dále zjednodušíme metodou experimentální izolace. Protože tuto metodu v sociologii nelze použít, čelíme dvojí složitosti – složitosti vyplývající z nemožnosti umělé izolace a složitosti vyplývající z toho, že život ve společnosti je přírodní jev, který předpokládá duševní život jedinců, tj. psychologii, která sama zase předpokládá biologii, a ta zase chemii a fyziku. To, že sociologie v této hierarchie věd stojí na posledním místě, poukazuje na obrovskou složitost faktorů obsažených v životě společnosti. Dokonce i kdyby existovaly neměnné sociologické uniformity, jako existují ve fyzice, je dost dobře možné, že bychom je vzhledem k této dvojí složitosti nedokázali najít. Pokud je ale nemůžeme objevit, pak nemá valný smysl trvat na tom, že přesto existují.

5

Nepřesnost předpovědi

V pojednání o pro-naturalistických učeních historicismu ukážeme, že historicismus má sklon zdůrazňovat význam předpovědi jako jednoho z úkolů vědy. (V tomto bodě souhlasím, ačkoli si *nemyslím*, že jedním z úkolů sociálních věd je *historické proroctví*.) Historicismus však dodává, že společenská předpověď je velmi obtížná, a to nejen vzhledem ke složitosti sociálních struktur, ale také vzhledem k jedinečné složitosti vyplývající ze vzájemné provázanosti předpovědi a předpovídané události.

Myšlenka, že předpověď může ovlivnit průběh předpovídané události, je velmi stará. Oidipus podle legendy zabil svého otce, je-

hož nikdy předtím neviděl; to byl přímý následek věštby, která přiměla otce se ho zřici. Proto navrhuji pojmenovat takový vliv předpovědi na předpovídanou událost (nebo obecněji vliv informace na situaci, již se informace týká) *oidipovským efektem*, ať již tento vliv působí ve směru navození nebo zabránění předpovídané události.

Historicisté nedávno poukázali na to, že v sociálních vědách takovýto vliv hraje roli; může ztížit tvorbu přesných předpovědí a ohrozit jejich objektivitu. Říkají, že z předpokladu, že by se sociální vědy někdy rozvinuly natolik, aby dokázaly *přesně* vědecky prognózovat veškerá sociální fakta a události, by plynuly absurdní důsledky, a že tedy může být odmítnut už z čistě logických důvodů. Kdyby totiž takový nový druh vědeckého sociálního věstníku byl sestaven a vešel by ve známost (nemohl by zůstat utajen dlouho, protože příslušné předpovědi by v zásadě mohl vypracovat kdokoli), vedl by jistě k činům, které by zmařily jeho předpovědi. Uvažujme například předpověď, že ceny akcií budou tři dny stoupat a potom klesnou. Pochopitelně každý, kdo má přístup k trhu, by již třetí den prodával, způsobil tak pokles cen a tím by předpověď zhatil. Zkrátka, představa přesného a detailního věstníku nastávajících sociálních událostí je vnitřně sporná; *přesné a detailní* vědecké sociální předpovědi jsou proto nemožné.

6

Objektivita a hodnocení

Viděli jsme, že historicismus při zdůrazňování obtíží předpovědi v sociálních vědách předkládá argumenty založené na analýze vlivů předpovědi na předpovídané události. Podle historicismu však může tento vliv za určitých podmínek mít důležité následky i pro předpovídajícího pozorovatele. Podobné úvahy hrají svou roli dokonce i ve fyzice, kde je každé pozorování založeno na výměně energie mezi pozorovatelem a pozorovaným předmětem; to vede k nejistotě (většinou zanedbatelné) fyzikálních předpovědí, která je popsána „principem neurčitosti“. Lze říci, že tato nejistota je důsledkem interakce mezi pozorovaným předmětem a pozorujícím subjektem, protože oba patří do téhož fyzikálního světa akce a interakce. Jak ukázal Bohr, k této situaci ve fyzice existují analogie i v jiných vědách, zejména v biologii a psychologii. Fakt, že vědec a jeho předmět patří do téhož světa, není však nikde tak závažný

jako v sociálních vědách, kde vede, jak bylo ukázáno, ke značné nejistotě předpovědi, což má někdy velký praktický význam.

V sociálních vědách dochází k neomezené a komplikované interakci mezi pozorujícím a pozorovaným, mezi subjektem a objektem. Vědomí o existenci tendencí, které by mohly způsobit budoucí událost, spolu s vědomím o tom, že sama předpověď by předpovídané události mohla ovlivnit, budou pravděpodobně mít dopad na obsah předpovědi; tyto dopady by mohly být takového rázu, že by mohly vážně oslabit objektivitu předpovědí a ostatních výsledků bádání sociálních věd.

Předpověď je sociální událost, která je v interakci s ostatními sociálními událostmi, tedy i s těmi, které předpovídá. Viděli jsme, že může událost uspíšit; je však nasnadě, že ji může ovlivnit i jinak. V krajním případě může dokonce událost, kterou předpovídá, *způsobit*: k jisté události by možná vůbec nedošlo, kdyby nebyla předpovězena. Opačnou krajností je, že předpověď může nastávající událost *odvrátit* (takže by ji sociální vědec záměrným nebo nedbalostním opomenutím takové předpovědi mohl, dalo by se říci, přivodit nebo způsobit). Zjevně bude existovat mnoho případů na škále mezi těmito dvěma krajnostmi. Jak předpověď, tak její opomenutí mohou mít všechny možné typy následků.

Nuže, je zřejmé, že sociální vědci si musí tyto možnosti časem uvědomit. Sociální vědec může například něco předpovědět a domnívat se, že díky jeho předpovědi se to opravdu stane. Nebo může vyloučit, že by mohlo dojít k určité události, a tak jí zabránit. V obou případech přitom může dbát principu, který zdánlivě zajišťuje vědeckou objektivitu: říkat pravdu a nic než pravdu. Ale třebaže řekl pravdu, nelze tvrdit, že respektoval vědeckou objektivitu; při vytváření prognózy (již nadcházející události potvrdí) mohl totiž ovlivnit chod události v tom směru, který mu osobně vyhovuje.

Historicista může připustit, že tento obraz je poněkud schematický, bude však trvat na tom, že poukazuje přesně na problém, který nacházíme v sociálních vědách téměř všude. Interakce mezi tvrzením vědce a životem společnosti vytváří téměř vždy takové situace, v nichž je třeba nejen uvažovat o pravdivosti takových prohlášení, ale také o jejich vlivu na budoucí vývoj. Sociální vědec může hledat pravdu, současně však musí vždy počítat s určitým vlivem na společnost. Právě fakt, že jeho tvrzení *ovlivňují* společnost, ničí jejich objektivitu.

Až dosud jsme předpokládali, že sociální vědec se skutečně snaží najít pravdu a nic než pravdu; historicista však poukáže na to, že situace, kterou jsme popsali, přivádí před oči nesamozřejmost takového předpokladu. Tam, kde mají osobní preference a zájmy takový vliv na obsah vědeckých teorií a předpovědí, musí totiž být velice sporné, zda je možné předpojatost zjistit a zda se jí lze vyhnout. Nemusí nás tedy překvapovat, že v sociálních vědách jen velmi vzácně nalezneme něco, co by připomínalo objektivní a ideální hledání pravdy, s jakým se setkáváme ve fyzice. Musíme očekávat, že v sociálních vědách najdeme tolik tendencí, kolik jich lze nalézt v životě společnosti; tolik postojů, kolik je zájmů. Lze se tázat, zda tento historicistický argument nevede k extrémní formě relativismu, podle nějž jsou objektivita a ideál pravdy v sociálních vědách naprosto nepoužitelné, protože zde může být rozhodující jen úspěch – politický úspěch.

Tyto argumenty může historicista doplnit poukazem na to, že kdykoli je nějakému období vývoje společnosti vlastní určitá tendence, lze očekávat i sociologické teorie, které na tento vývoj mají vliv. Sociální věda může tedy fungovat jako porodní bába, která pomáhá zrodu nového společenského období; může ale stejně tak v rukou konzervativních zájmů sloužit zadržení nastávajících společenských změn.

Takový názor nabízí možnost analyzovat a vykládat rozdíly mezi různými sociologickými učenými a školami poukazováním na jejich spjatost s preferencemi a zájmy převládajícími v určitém historickém období (přístup, který je někdy nazýván *historismem*, a neměl by být zaměňován s tím, co já nazývám *historicismem*) nebo na jejich spjatost se zájmy politickými, ekonomickými nebo třídními (přístup, který je někdy nazýván *sociologií věděni*).

7

Holismus

Většina historicistů je přesvědčena, že existuje ještě zásadnější důvod, proč metody přírodních věd nelze použít ve vědách sociálních. Argumentují tím, že sociologie, stejně jako všechny „biologické“ vědy, tj. vědy, které se zabývají živými jsoucnými, by neměla postupovat atomistickým, nýbrž tzv. „holistickým“ způsobem. Předměty sociologie, sociální skupiny, nesmějí totiž být pojímány jako pouhé

shluky osob. Sociální skupina je *více* než pouhý souhrn jejích členů, a je také *více* než pouhý souhrn osobních vztahů mezi jejími jednotlivými členy v libovolném okamžiku. Lze to vidět i na malé skupině skládající se ze tří členů. Skupina založená A a B bude mít jiný ráz než skupina složená ze stejných členů, ale založená B a C. Ukazuje se tu, co je míněno tvrzením, že skupina má své vlastní *dějiny* a že její struktura do značné míry závisí na jejích dějinách (viz též oddíl 3 „Novost“). Charakter skupiny může snadno zůstat nedotčen, když ztratí některé z méně důležitých členů. A je dokonce možné, že si skupina zachová mnoho ze svého původního charakteru, i když *všechny* její původní členy nahradí jiní. Avšak titíž členové, kteří tvoří skupinu nyní, by možná byli sestavili skupinu velmi odlišnou, kdyby byli do původní skupiny nevstupovali jeden po druhém, nýbrž sami místo toho založili skupinu novou. Osobnosti jednotlivých členů mohou silně ovlivňovat dějiny a strukturu skupiny, to však nezabrání tomu, aby skupina měla svou vlastní historii a strukturu, ani tomu, aby skupina silně neovlivňovala osobnosti svých členů.

Všechny sociální skupiny mají vlastní tradice, instituce a rituály. Historicismus tvrdí, že musíme prozkoumat dějiny, tradice a instituce skupiny, chceme-li pochopit a vyložit, jaká je teď, a chceme-li chápat a snad i předvídat její další vývoj.

Holistický ráz sociálních skupin, tj. to, že takové skupiny nejsou nikdy vyložitelné jako pouhé shluky jejich členů, vrhá světlo na historicistické rozlišení mezi novostí ve fyzice, která spočívá jen v nových kombinacích nebo nových uspořádáních prvků a faktorů, které samy o sobě nové nejsou, a novostí v životě společnosti, která je opravdovou novostí a nelze ji redukovat na pouhou novost uspořádání. Jestliže totiž obecně nelze sociální struktury popisovat jako kombinace jejich částí či členů, pak ovšem musí být nemožné tímto způsobem popisovat *nové* sociální struktury.

Naopak fyzikální struktury podle historicismu lze vykládat jen jako „konstelace“ čili souhrny jejich částí spolu s jejich geometrickým uspořádáním. Uvažujme např. sluneční soustavu; přestože může být zajímavé studovat její historii a přestože toto studium může vrhat světlo na její současný stav, víme, že v jistém smyslu je její současný stav na její historii nezávislý. Struktura sluneční soustavy, její budoucí pohyby a změny jsou plně determinovány současnou konstelací jejich členů. Známe-li vzájemné postavení,

hmotnosti a momenty jejich členů v určitém okamžiku, jsou všechny její budoucí pohyby plně determinovány. Nepotřebujeme žádné doplňující informace, např. která planeta je starší nebo která přibyla do soustavy zvenčí: historie struktury, byť zajímavá, nijak nepřispívá našemu chápání jejího chování, jejího mechanismu a jejího budoucího vývoje. Je zřejmé, že v tomto ohledu se fyzikální struktury dalekosáhle liší od jakékoli sociální struktury, které bez důkladného studia její historie nelze porozumět, natož předpovídat její budoucnost, i kdybychom dokonale znali její momentální „konstelaci“.

Takovéto úvahy nám vnukají myšlenku, že existuje úzký vztah mezi historicismem a takzvanou *biologickou* či *organickou teorií* sociálních struktur; teorií, která interpretuje sociální skupiny na základě analogie s živými organismy. O holismu se skutečně říká, že je charakteristický pro biologické jevy, a při výkladu, jak historie různých organismů ovlivňuje jejich chování, je holistické pojetí považováno za nepostradatelné. Holistické argumenty se tak historicismu hodí ke zdůraznění analogie mezi sociálními skupinami a organismy, ačkoli nemusí nutně vést k přijetí biologické teorie sociálních struktur. Podobně je holistickému pojetí blízká známá teorie o *duchu kolektivu* jako nositeli *kolektivních tradic*, i když sama není nezbytnou součástí historicistické argumentace.

8

Intuitivní rozumění

Až dosud jsme se zabývali určitými charakteristickými aspekty života společnosti, jako je novost, složitost, organičnost, holismus a způsob, jakým se jeho historie člení na období, tedy rysy, jež podle historicismu znemožňují použití určitých typických metod fyziky v sociálních vědách. Studium společnosti vyžaduje tedy údajně nějakou historičtější metodu. K historicistickému anti-naturalistickému názoru patří, že se musíme snažit intuitivně porozumět historii různých sociálních skupin, a tento názor bývá někdy rozpracován do metodologického učení, které je historicismu velice blízké, i když s ním není spojeno pokaždé.

Toto učení říká, že správná metoda sociálních věd je na rozdíl od metod věd přírodních založena na niterném porozumění sociálním jevům. V souvislosti s tímto učením jsou obvykle zdůrazňovány

následující kontrasty a protiklady: zatímco cílem fyziky je kauzální vysvětlení, sociologie usiluje o pochopení účelu a smyslu. Fyzikální jevy jsou vysvětleny přesně a kvantitativně pomocí matematických vzorců. Sociologie se snaží rozumět historickému vývoji spíše kvalitativně, např. jako projevu konfliktních tendencí a cílů nebo jako projevu „národní povahy“ či „ducha doby“. Proto fyzika pracuje s induktivními generalizacemi, zatímco sociologie může pracovat pouze prostřednictvím vžívající se obraznosti. To je také důvod, proč fyzika může dospět k universálně platným uniformitám a vysvětlit konkrétní událost jako jejich případ, zatímco sociologie se musí spokojit s intuitivním rozuměním jedinečným událostem a úloze, již hrají v konkrétních situacích, uprostřed konkrétních střetů zájmů, tendencí a osudů.

Navrhují rozlišit mezi třemi různými variantami učení o intuitivním rozumění. První tvrdí, že nějaké sociální události rozumíme, když ji analyzujeme co do sil, které ji přivodily, tj. když jsou známy zúčastněné skupiny a jednotlivci, jejich cíle či zájmy a moc, jíž disponují. Jednání jednotlivců nebo skupin zde chápeme tak, že je v souladu s jejich cíli, že sleduje jejich skutečný nebo alespoň domnělý prospěch. Metoda sociologie je zde chápána jako imaginativní rekonstrukce racionálních nebo iracionálních aktivit směřujících k určitým cílům.

Druhá varianta jde dále. Připouští nutnost uvedené analýzy, zvláště chceme-li rozumět jednání jednotlivce nebo skupiny. Dodává však, že pro pochopení života společnosti je toho zapotřebí více. Pokud chceme pochopit smysl sociální události, např. určité politické akce, pak nestačí teleologicky pochopit, jak a proč k ní došlo. Navíc je třeba rozumět jejímu smyslu, významu toho, že nastala. Co se zde míní „smyslem“ a „významem“? Z hlediska této druhé varianty zní odpověď takto: sociální událost nejen působí jistými vlivy a někdy způsobuje další události, ale už jen fakt její existence mění situační hodnotu širokého okruhu dalších událostí. Vytváří novou situaci a vede k přeorientování a reinterpetaci všech předmětů a dějů v té které oblasti. Rozumět takové události, jako je např. vybudování nové armády v určité zemi, vyžaduje analýzu zájmů, zájmů atd. Nemůžeme však plně pochopit význam nebo smysl této akce bez analýzy její situační hodnoty; např. bez analýzy vojenské síly jiné země, která až do této chvíle plně postačovala k obraně, ale nyní se mohla stát zcela nepřiměřenou. Stručně řeče-

no, celá *sociální situace* se mohla změnit dříve, než došlo k nějakým dalším faktickým změnám, fyzickým, nebo dokonce psychologickým; situace se totiž mohla změnit dávno před tím, než změnu kdokoli zpozoroval. Pro rozumění životu společnosti musíme tedy jít dále za pouhou analýzu faktických příčin a následků, tj. motivů, zájmů a reakcí na události: každé události musíme rozumět tak, že hraje svou úlohu v rámci celku. Význam události spočívá v tom, jak ovlivňuje celek, a její význam je tudíž tímto celkem částečně určován.

Třetí varianta učení o intuitivním rozumění zachází ještě dále, přičemž přejímá plně vše, co tvrdí první a druhá varianta. Říká, že pro rozumění smyslu nebo významu sociální události je třeba něčeho víc než analýzy jejího vzniku, následků a situační hodnoty. Je třeba navíc ještě analyzovat objektivní, pod povrchem skryté historické trendy a tendence převládající v určitém období (jako nárůst nebo ústup určitých tradic či sil), a analyzovat přínos dané události pro historický proces, kterým se takové trendy naplňují. Plně rozumět např. Dreyfusově aféře vyžaduje více než analýzu jejího vzniku, následků a situační hodnoty: je třeba nahlédnout, že vyjadřovala zápas mezi dvěma historickými tendencemi ve vývoji Francouzské republiky – demokratickou a autokratickou, pokrokovou a reakční.

Tato třetí varianta metody intuitivního rozumění se svým důrazem na historické trendy nebo tendence je postojem, který do jisté míry vybízí k *analogickému vyvozování závěrů* z jedné historické doby pro druhou. Přestože plně připouští, že historická období se od sebe zásadně liší a že se žádná událost nemůže opravdu opakovat v jiném období vývoje společnosti, připouští, že různým, případně i značně od sebe vzdáleným obdobím mohou dominovat analogické tendence. Říká se například, že takové podobnosti či analogie lze najít mezi Řeckem před Alexandrem a jižním Německem před Bismarckem. Metoda intuitivního rozumění navrhuje v takových případech hodnotit smysl určitých událostí jejich porovnáním s analogickými událostmi v dřívějších obdobích, což by mohlo pomoci při předpovědi dalšího vývoje – aniž by ovšem zapomínala, že v úvahu je nutno vzít i nevyhnutelné rozdíly mezi oběma obdobími.

Z toho je patrné, že metoda, jež by dokázala rozumět významu sociální události, musí postoupit daleko za kauzální vysvětlení.

Musí být holistická; jejím cílem musí být určení úlohy, kterou událost hraje v rámci složité struktury – v rámci celku, jenž zahrnuje nejen současné složky, ale také následující stadia časového vývoje. Tím lze vysvětlit, proč má třetí varianta metody intuitivního rozumění sklon spoléhat na analogii mezi skupinou a organismem a proč pracuje s představami, jako je duch doby, chápaný jako původce a provozovatel všech těch historických tendencí či trendů, které hrají důležitou roli při určování smyslu sociologických událostí.

Metoda intuitivního chápání však není v dobrém souladu pouze s idejemi holismu. Dobře se shoduje i s historicistickým důrazem na novost; něco nového totiž nelze kauzálně či racionálně vysvětlit, lze to jen intuitivně pochopit. V pojednání o pro-naturalistických učeních historicismu se ukáže, že navíc existuje velice těsný vztah mezi nimi a naší „třetí variantou“ metody intuitivního rozumění s jejím důrazem na historické tendence či „trendy“. (Viz např. oddíl 16.)

9

Kvantitativní metody

Z protikladů a kontrastů, uváděných obvykle v souvislosti s učením o intuitivním rozumění, zdůrazňují historicisté často následující: tvrdí, že fyzika události vysvětluje rigorózně a přesně, kvantitativním způsobem a pomocí matematických vzorců. Naproti tomu sociologie se snaží chápat historický vývoj spíše kvalitativně, např. jako projev konfliktních tendencí a cílů.

Argumenty proti použitelnosti kvantitativních a matematických metod zdaleka nejsou vlastní jen historicismu; tyto metody zavrhuje i autoři s výrazně antihistoricistickými názory. Některé z nejpřesvědčivějších argumentů proti kvantitativním a matematickým metodám mají ale velmi zřetelné historicistické rysy, a na ty se nyní podíváme.

Uvažujeme-li o odmítání užívat v sociologii kvantitativní a matematické metody, okamžitě nám vytane na mysl silná námitka: tento postoj je očividně v rozporu s tím, že ve skutečnosti se kvantitativní a matematické metody v některých sociálních vědách velice úspěšně používají. Jak lze vzdor tomu tvrdit, že nejsou použitelné?

Proti této námitce lze vystoupit na podporu odmítání kvantitativních a matematických metod s některými argumenty, typickými pro historicistický způsob myšlení.

Vaše tvrzení přijímám, může říci historicista; přesto však zůstává obrovský rozdíl mezi statistickými metodami sociálních věd a kvantitativně matematickými metodami ve fyzice. Sociální vědy neznají nic srovnatelného s *matematicky formulovanými kauzálními zákony fyziky*.

Uvažujme např. fyzikální zákon, podle něhož pro světlo dané vlnové délky platí, že čím menší je apertura, jíž prochází světelný paprsek, tím větší je úhel lomu. Fyzikální zákon tohoto druhu má formu: „Jestliže se za určitých podmínek určitým způsobem změní velikost *A*, potom se určitým předpověditelným způsobem změní i velikost *B*.“ Jinými slovy, takový zákon vyjadřuje závislost jedné měřitelné veličiny na druhé, a způsob, jakým je jedna veličina na druhé závislá, je vyjádřen přesným kvantitativním způsobem. Fyzice se daří vyjádřit všechny své zákony v takovéto formě. K tomu bylo třeba nejprve převést všechny fyzikální kvality do kvantitativní podoby. Bylo např. nutno nahradit kvalitativní popis světla určitého druhu – např. jasné žlutozelené světlo – popisem kvantitativním: světlo určité vlnové délky a určité intenzity. Tento proces kvantitativního popisu fyzikálních kvalit je pochopitelně nezbytnou podmínkou pro kvantitativní formulaci kauzálních přírodních zákonů. Ty nám umožňují vysvětlit, proč k něčemu došlo; např. znalost zákona vyjadřujícího vztah mezi velikostí apertury a úhlem lomu paprsků nám umožní kauzálně vysvětlit zvětšení úhlu lomu jako následek zmenšení apertury.

Historicista tvrdí, že i sociální vědy se pokoušejí o kauzální vysvětlení. Mohou se pokoušet vysvětlit například imperialismus průmyslovou expanzí. Uvažujeme-li však o tomto příkladu, vidíme zároveň i beznadějnost pokusů vyjadřovat sociologické zákony kvantitativně, neboť uvažujeme-li o takové formulaci jako „tendence k teritoriální expanzi roste s intezitou industrializace“ (formulace, která je přinejmenším srozumitelná, i když pravděpodobně *nepopisuje* fakta pravdivě), brzy zjistíme, že nemáme žádnou metodu, která by mohla změřit tendenci k expanzi nebo intenzitu industrializace.

Shrňme historicistickou argumentaci proti kvantitativním matematickým metodám: úlohou sociologa je kauzálně vysvětlit změny,

k nimž dochází v průběhu dějin, prostřednictvím takových sociálních útvarů, jako jsou např. státy, ekonomické systémy či formy vlády. Protože neexistuje žádný známý způsob vyjádření kvality těchto útvarů kvantitativním způsobem, není možno formulovat žádné kvantitativní zákony. Kauzální zákony v sociálních vědách se tedy musí, pokud vůbec existují, dalekosáhle lišit od zákonů fyzikálních, protože jsou spíše kvalitativní než kvantitativní a matematické. Jestliže sociologické zákony určují stupeň či míru něčeho, činí to velice vágním způsobem a i v nejlepším případě budou uživat jen velice nepřesnou škálu či měřítko.

Zdá se, že kvality – fyzikální i nefyzikální – lze uchopovat pouze intuicí. Právě uvedené argumenty mohou tedy podpořit předchozí argumenty ve prospěch metody intuitivního rozumnění.

10

Esencialismus a nominalismus

Zdůrazňování kvalitativního charakteru sociálních událostí vede dále k problému statutu výrazů, označujících kvality: k takzvanému *problému universálií*, jednomu z nejstarších a nejzákladnějších problémů ve filosofii.

Tento problém, kolem nějž probíhaly velké spory ve středověku, má své kořeny v Platónově a Aristotelově filosofii. Je obvykle interpretován jako problém čistě metafyzický, ale jako většinu metafyzických problémů jej lze přeformulovat jako problém vědecké metody. Zde nám jde pouze o metodologický problém; stručný nástin jeho metafyzického aspektu nám přitom poslouží jako úvod.

Každá věda užívá výrazy, kterým se říká universální, jako např. „energie“, „rychlost“, „uhlík“, „bělost“, „evoluce“, „spravedlnost“, „stát“, „lidskost“. Ty se liší od výrazů, které nazýváme jedinečnými výrazy nebo individuálními pojmy, jako např. „Alexandr Veliký“, „Halleyova kometa“, „První světová válka“. Takovými výrazy bývají vlastní jména, označení, konvenčně přiřazená jednotlivým věcem.

Nad povahou universálních výrazů se vedly vleklé a někdy nepřijemné spory mezi dvěma stranami. Jedna tvrdila, že universálie se od vlastních jmen liší pouze tím, že jsou přiřazeny spíše prvkům určité *množiny* nebo *třídy* jedinečných věcí nežli jednotlivé věci. Universální výraz „bílý“ nebyl například pro tuto stranu ničím ji-

ným nežli označením přiřazeným množině mnoha různých věcí – např. sněhových vloček, ubrusů, labutí. To je učení *nominalistické* strany. Na opačné straně stojí učení tradičně nazývané *realismus* – poněkud zavádějícím způsobem, což je patrné i z toho, že tato „realistická“ teorie bývá také nazývána „idealistickou“. Navrhují proto přejmenovat tuto antinomialistickou teorii na *esencialismus*. Jeho zastánci popírají, že můžeme nejprve shromáždit skupinu jednotlivých věcí a teprve pak je označit jako „bílé“; spíše nazveme každou bílou věc „bílou“ na základě určité vnitřní vlastnosti, kterou sdílí s ostatními bílými věcmi, v tomto případě „bělosti“. Tato vlastnost, označená universálním termínem, je považována za předmět hodný zkoumání neméně než samy jednotlivé věci. (Název „realismus“ je odvozen z tvrzení, že universální předměty, např. bělost, „reálně“ existují nad jednotlivými věcmi a skupinami nebo množinami jednotlivých věcí.) Universální výrazy podle toho označují universální předměty stejně tak jako jedinečné názvy označují jednotlivé věci. Takové universální předměty (Platónem nazývané *Formy* či *Ideje*), které jsou označeny universálními výrazy, se nazývají také „esencemi“.

Esencialismus nejenže věří v existenci universálií (tj. universálních předmětů), ale zdůrazňuje také jejich význam pro vědu. Jednotlivé předměty, říká esencialismus, vykazují mnohé nahodilé rysy, které nemají pro vědu význam. Jeden příklad ze sociálních věd: ekonomiku zajímají peníze a úvěr, ale nezáleží jí na tvaru či podobě mincí, bankovek nebo šeků. Věda musí odvrhnout nahodilosti a proniknout k esenci věcí. Esence čehokoli je však vždy něčím universálním.

Tyto poznámky naznačují některé z metodologických důsledků tohoto metafyzického problému. Metodologický problém, kterým se hodlám zabývat v následujícím, lze však ve skutečnosti pojímat nezávisle na metafyzice. Přistoupíme k němu jinak – způsobem, který odhlíží od otázky existence universálních a jednotlivých předmětů a rozdílů mezi nimi. Budeme se zabývat pouze cíli a prostředky vědy.

Školu myslitelů, které navrhuji nazývat *metodologickými esencialisty*, založil Aristotelés, který učil, že aby vědecký výzkum věci vysvětlil, musí proniknout k jejich esenci. Metodologičtí esencialisté mají sklon formulovat své vědecké otázky tímto způsobem: „co je hmota?“, „co je síla?“ nebo „co je spravedlnost?“, a jsou pře-

svědčení, že pronikavá odpověď na takovou otázku, odhalující reálný či esenciální význam těchto výrazů – a tudíž reálnou a pravou přirozenost esencí jimi označovaných – je přinejmenším nezbytnou předběžnou podmínkou možnosti vědeckého výzkumu, ne-li jeho hlavním úkolem. Naopak *metodologičtí nominalisté* nastolují problémy asi takto: „jak se tento kus hmoty chová?“ nebo „jak se pohybuje v přítomnosti dalších těles?“. Metodologičtí nominalisté totiž mají za to, že úkolem vědy je pouze popsat, jak se věci chovají, přičemž je možno svobodně zavádět nové výrazy, když je to třeba, nebo nově definovat staré výrazy bez ohledu na jejich původní význam. Slova totiž považují pouze za *užitečné nástroje popisu*.

Většina lidí připustí, že metodologičtí nominalisté vítězí v přírodních vědách. Například fyzika nezkoumá esenci atomů nebo světla, nýbrž užívá tyto termíny s velkou volností k popisu a výkladu určitých fyzikálních pozorování a také k pojmenování určitých důležitých a složitých fyzikálních struktur. Biologie se chová obdobně. Filozofové mohou od biologů žádat řešení takových problémů jako „co je život?“ nebo „co je evoluce?“ a někteří biologové občas mají sklon se takovými problémy zabývat. Vědecká biologie se však celkem vzato zabývá odlišnými problémy a používá podobné vysvětlovací a popisné metody jako fyzika.

V sociálních vědách bychom tedy mohli očekávat, že metodologičtí naturalisté budou dávat přednost nominalismu a anti-naturalisté zase esencialismu. Ve skutečnosti však esencialismus zjevně převažuje, a dokonce nemusí čelit žádné výraznější opozici. Objevuje se tedy tvrzení, že *zatímco metody přírodních věd jsou od základu nominalistické, sociální vědy musí přijmout metodologický esencialismus*.⁴ Argumentuje se tím, že úlohou sociálních věd je pochopit a vysvětlit takové sociologické útvary, jako je např. stát, ekonomická aktivita, sociální skupina atd., což lze učinit jen proměnlivým uchopením jejich esence. Každý důležitý sociologický útvar vyžaduje pro svůj popis universální výrazy a bylo by nesmyslné živelně zavádět nové, což se úspěšně daří v přírodních vědách. Úlohou sociálních věd je tyto útvary jasně a přehledně popsat, tj. rozlišit mezi podstatným a nahodilým – to však vyžaduje znalost pod-

⁴ Viz K. R. P., *Otevřená společnost a její nepřítelé*, kap. 3, odd. VI, zvláštní pozn. 30 ke kap. 3, a kap. 11, odd. II.

staty čili esence. Otázky typu „co je stát?“ a „co je občan?“ (jež Aristotelés považoval za hlavní problémy své *Politiky*) nebo „co je úvěr?“ nebo „jaký je esenciální rozdíl mezi příslušníkem církve a sektářem (nebo církví a sektou)?“ nejen jsou zcela oprávněné, ale jsou to právě takové otázky, na které mají hledat odpovědi sociální teorie.

Historicisté se sice mohou lišit ve svém postoji vůči naší metafyzické otázce a ve svém názoru na metodologii přírodních věd, jisté však je, že budou inklinovat k esencialismu a zavrhnout nominalismus, pokud jde o metodologii sociálních věd. Fakticky zaujímá tento postoj téměř každý mně známý historicista. Položme si otázku, zda se to dá vysvětlit jen obecnou anti-naturalistickou tendencí historicismu nebo zda existují nějaké specifické historicistické argumenty ve prospěch metodologického esencialismu.

Předně je jasné, že tu svou roli hraje argument proti používání kvantitativních metod v sociálních vědách. Důraz na kvalitativní ráz sociálních událostí a intuitivní rozumění (na rozdíl od pouhého popisu) indikuje postoj blízký esencialismu.

Existují však další, pro historicismus typičtější argumenty, sledující styl myšlení, který již bude čtenáři předchozích stránek povědomý. (Jsou to mimochodem prakticky stejné argumenty jako ty, jež podle Aristotela vedly Platóna k vypracování první teorie esencí.)

Historicismus zdůrazňuje důležitost změny. Historicista může argumentovat, že v každé změně musí být něco, co se mění. I kdyby nic nezůstalo nezměněno, musíme být schopni identifikovat, co se měnilo, abychom o změně mohli vůbec hovořit. Ve fyzice je to poměrně jednoduché. Například v mechanice jsou všechny změny pohyby, tj. změny polohy fyzikálních těles v prostoru a čase. Sociologie, kterou zajímají především sociální instituce, však čelí větším obtížím, protože instituce, které prošly nějakou změnou, není tak snadné po proměně identifikovat. V prostém popisném slova smyslu nelze sociální instituci před změnou považovat za tutéž jako tuto instituci po změně; z popisného hlediska může být úplně jiná. Naturalistický popis současných britských vládních institucí by možná musel vyznít tak, že jsou dnes úplně jiné než před čtyřmi stoletími. Přesto můžeme říci, že nakolik jde stále o vládu, je *esenciálně* stále táž, jakkoli zásadními změnami mohla projít. Její funkce v moderní společnosti je *esenciálně* analogická funkci, kterou vy-

konávala kdysi. Přestože proměnou prošly snad všechny popsateľné znaky, *esenciální* totožnost instituce zůstala zachována, což nám dovoluje považovat jednu instituci za pozměněnou formu instituce jiné. V sociálních vědách nemůžeme hovořit o změnách nebo vývoji, aniž bychom předpokládali existenci neměnné esence, a tedy aniž bychom se řídili se postupy metodologického esencialismu.

Je jasné, že některé sociologické termíny, jako např. hospodářská krize, inflace, deflace atd., byly původně zavedeny čistě nominalistickým způsobem. Přesto si nezachovaly svůj nominalistický charakter. Shledáváme znovu a znovu, že s měnicími se podmínkami vedou sociální vědci spor, zda určitý jev skutečně je inflací nebo ne; v zájmu přesnosti může tedy být nutné zkoumat esenciální povahu (nebo esenciální smysl) inflace.

O každém společenském útvaru lze tedy prohlásit, že „co se jeho *esence* týče, mohla by být přítomna na kterémkoli místě a v kterékoli jiné formě, mohla by se proměňovat a přitom ve skutečnosti zůstat sama sebou nebo se měnit jinak, než se ve skutečnosti mění“ (Husserl). Rozsah možných změn nelze omezovat *a priori*. Nedá se říci, jaký druh změny společenský útvar ještě snese, aby přitom zůstal tímž útvarem. Z jistých hledisek lze určité jevy pokládat za esenciálně odlišné a z jiných za esenciálně totožné.

Z výše uvedené historicistické argumentace vyplývá, že není možný holý popis vývoje společnosti, respektive že sociologický popis nemůže nikdy být pouhým popisem v nominalistickém smyslu. A jestliže se bez esencí neobejde sociologický popis, pak teorie vývoje společnosti už teprve ne. Kdo by popíral, že takové problémy, jako je určení a vysvětlení charakteristických znaků určité epochy spolu s jejich napětím, vnitřními tendencemi a trendy, se musí vzepřít všem pokusům užít nominalistické metody?

Metodologický esencialismus může tedy být založen na historicistickém argumentu, který fakticky přivedl k metafyzickému esencialismu i Platóna – na hérakleitovském argumentu, že měnicí se věci se vzpírají racionálnímu popisu. Věda či poznání počítá tudíž s existencí něčeho, co se nemění, nýbrž zůstává totožné samo sebou – s esencí. *Historie*, tj. popis změny, a *esence*, tj. to, co zůstává během změny nezměněno, se zde jeví jako korelativní pojmy. Tato korelace má však ještě druhou stranu: v určitém smyslu i esence předpokládá změnu, a tedy historii. Pokud je totiž základ věcí který se nemění a zůstává stejný, když se věc změní, její *esence*

(nebo ideou či formou či přirozeností či podstatou), potom změny, které se s věcí dějí, odhalují nové stránky či aspekty nebo možnosti oné věci, a tedy i její esence. Esenci lze tedy vykládat jako souhrn nebo zdroj možností náležejících dané věci a změny (nebo pohyby) lze vykládat jako realizaci nebo uskutečnění dosud skrytých možností její esence. (Tato teorie pochází od Aristotela.) Vyplývá z toho, že věc, tj. její neměnnou esenci, lze poznat jen *prostřednictvím jejích změn*. Chceme-li například zjistit, zda je určitá věc ze zlata, musíme ji mechanicky nebo chemicky zkoumat, a tak ji pozměňovat a odkrývat některé z jejích skrytých možností. Stejně tak můžeme poznat esenci určitého člověka – jeho osobnost – pouze z toho, jak se postupně rozvíjí během jeho života. Aplikace tohoto principu v sociologii nás dovede k závěru, že esenci čili skutečný charakter sociální skupiny lze odhalit a poznat pouze prostřednictvím její historie. Jestliže však můžeme poznat sociální skupiny pouze prostřednictvím jejich historie, pojmy, jimiž je budeme popisovat, musí být pojmy historické. A opravdu – takové sociologické pojmy jako např. japonský *stát* nebo italský *národ* nebo árijská *rasa* lze stěží interpretovat jinak než jako pojmy založené na studiu historie. Totéž platí pro společenské *třídy*: *buržoazii* lze například definovat jen prostřednictvím její historie – jako třídu, která se dostala k moci díky průmyslové revoluci, vytlačila pozemkové vlastníky, vede neustálý boj s proletariátem atp.

Možná, že esencialismus byl původně zaveden, aby nám umožnil určit identitu věcí, které se mění; jednou zaveden však poskytuje několik nejpádnějších argumentů ve prospěch učení, že sociální vědy musí přijmout historickou metodu; jinak řečeno, ve prospěch historicismu.

Srovnání s astronomií.

Dlouhodobé prognózy a prognózy ve velkém měřítku⁵

Na novověké historicisty mocně zapůsobil úspěch newtonovské teorie, zejména její schopnost předpovídat postavení planet na dlouhou dobu dopředu. Říkají, že tím je prokázána možnost *dlouhodobých prognóz*, což ukazuje, že staré sny o prorokování vzdálené budoucnosti nejsou za hranicemi toho, co lidská mysl může dosáhnout. Sociální vědy si musí stanovit stejně vysoké cíle. *Jestliže astronomie může předpovídat zatmění, proč by sociologie nemohla předpovídat revoluce?*

Historicisté budou ovšem zároveň zdůrazňovat, že ačkoli bychom měli mít vysoké cíle, nesmíme zapomínat na to, že sociální vědy nemohou doufat v dosažení přesnosti astronomických předpovědí, a nesmějí se o to ani pokoušet. Viděli jsme výše (v oddílech 5 a 6), že přesný vědecký věstník nadcházejících sociálních událostí, srovnatelný řečneme s prospektivní tabulkou efemerid, je logicky nemožný. Třebaže sociální vědy mohou předpovědět revoluce, žádná taková předpověď nemůže být přesná; vždy nutně zbyde trochu nejistoty, pokud jde o podrobnosti a načasování.

Ačkoli historicisté uznávají a dokonce zdůrazňují nedostatky sociologických předpovědí, pokud jde o detaily a přesnost, mají za to, že rozsah a význam takových prognóz by mohly vynahradit tyto nedostatky. Ty jsou především následkem složitosti sociálních událostí, jejich vzájemného propojení a kvalitativního rázu sociologických pojmů. I když sociální věda v důsledku toho trpí jistou vágností, její kvalitativní pojmy jí současně dodávají na jisté bohatosti a srozumitelnosti významu. Příkladem mohou být pojmy jako „střet kultur“, „prosperita“, „solidarita“, „urbanizace“, „užitečnost“. Předpovědi výše popsaného druhu, tj. dlouhodobé předpovědi, jejichž vágnost je vyvážena jejich rozsahem a významem, navrhuji nazývat „předpověďmi (nebo prognózami) ve velkém měřítku“. Podle historicismu se sociologie má zaměřit právě na předpovědi tohoto druhu.

⁵ První dva odstavce tohoto oddílu jsou nyní nově vloženy náhradou za delší pasáž, vypuštěnou r. 1944 pro nedostatek papíru.

II

PRO-NATURALISTICKÁ UČENÍ
HISTORICISMU

Přestože je historicismus zásadně anti-naturalistický, nenamítá nic proti myšlence, že metody přírodních a sociálních věd mají něco společného. Má to patrně co do činění s tím, že historicisté zpravidla zastávají názor (který sdílím i já), že sociologie je stejně jako fyzika takovým odvětvím poznání, jehož cílem je být *teoretické* a *empirické* zároveň.

Označením *teoretická* disciplína máme na mysli, že sociologie má pomocí teorií nebo universálních zákonů (jež se snaží objeovat) *vysvětlovat a předpovídat* události. Slovem *empirická* míníme, že sociologie je podložena zkušeností, že vysvětlované a předpovídané události jsou *pozorovatelná* fakta a že *pozorování* tvoří základnu pro přijetí či odmítnutí jakékoli navrhované teorie. Když hovoříme o úspěchu ve fyzice, máme na mysli úspěch jejích předpovědí: úspěchem předpovědí rozumíme empirické osvědčování (tzv. koroboraci) zákonů fyziky. Když porovnáváme relativní úspěšnost sociologie s úspěšností ve fyzice, předpokládáme, že úspěšnost v sociologii bude v zásadě podobně spočívat v koroboraci předpovědí. Z toho vyplývá, že určité metody – předpověď pomocí zákonů a testování zákonů pozorováním – musí být společné fyzice i sociologii.

S tímto názorem naprosto souhlasím vzdor tomu, že jej považují za jeden ze základních předpokladů historicismu. Nesouhlasím však s tím, jak historicisté tento názor konkrétněji rozvíjejí; tyto jejich názory budou popsány na následujících stránkách. Na první pohled se mohou jevit jako přímý důsledek právě uvedeného obecného pojetí. Ve skutečnosti však vycházejí ještě z dalších předpokladů, totiž z anti-naturalistických učení historicismu – jmenovitě z učení o *historických zákonech* či *trendech*.

Není pochyb, že některé vědy takové prognózy ve velkém měřítku – dlouhodobé prognózy širokého záběru, případně poněkud neurčité – poskytují. Příklady důležitých a poměrně úspěšných předpovědí ve velkém měřítku lze najít v astronomii. Jedná se například o předpovědi výskytu slunečních skvrn na základě periodických zákonů (významné pro odchylky klimatu) nebo předpovědi denů či sezónních změn ionizace vnější atmosféry (významné pro bezdrátovou komunikaci). Takové předpovědi se podobají předpovědím zatmění v tom, že se týkají událostí v poměrně vzdálené budoucnosti, liší se však od nich tím, že mají často pouze statistický charakter a jsou rozhodně méně přesné, pokud jde o podrobnosti, načasování a další rysy. Vidíme, že předpovědi ve velkém měřítku nejsou samy o sobě něco neuskutečnitelného, a pokud lze vůbec v sociálních vědách dlouhodobé předpovědi vytvářet, je dosti zřejmé, že to mohou být jen předpovědi, které jsme nazvali předpovědi ve velkém měřítku. Na druhé straně z našeho výkladu anti-naturalistických učení historicismu vyplývá, že toho jen dost málo hovoří ve prospěch *krátkodobých předpovědí* v sociálních vědách. Nedostatek přesnosti je jejich velkou slabinou: z povahy věci se totiž mohou týkat jenom drobností, méně významných rysů života společnosti, protože jsou vždy omezeny na nějaké kratší období. Ale předpověď podrobností, která je sama ve svých podrobnostech nepřesná, má sotva nějakou cenu. Pokud nás tedy sociální předpovědi vůbec zajímají, jsou podle historicismu prognózy ve velkém měřítku (které jsou zároveň dlouhodobé) nejen krajně fascinující, ale fakticky také jediné z prognóz, o které stojí za to se pokoušet.

12

Báze pozorování

Ne-experimentální báze pozorování určité vědy je v jistém smyslu vždy „historického“ rázu. Platí to dokonce i pro bázi pozorování astronomie. Fakta, na nichž je astronomie založena, jsou uchovávaná v záznamech observatoří; takové záznamy nás například informují, že toho a toho dne (v tu a tu hodinu, sekundu) pozoroval pan ten a ten planetu Merkur v určité pozici. Krátce řečeno, poskytují nám „záznam událostí v časovém sledu“ neboli deník pozorování.

Podobně může mít i báze pozorování sociologie formu kroniky událostí, zejména událostí politických či sociálních. Taková kroni-

ka politických a ostatních důležitých událostí v životě společnosti je to, čemu obvykle říkáme „historie“ či „dějiny“. Historie v tomto úzkém smyslu slova tvoří bázi sociologie.

Bylo by směšné popírat význam historie v tomto úzkém smyslu slova jakožto empirické báze sociální vědy. Jedním z typických tvrzení historicismu, úzce spojeným s odmítáním použitelnosti experimentálních metod, však je, že politická a sociální historie je pro sociologii *jediným* empirickým pramenem. Historicista si tedy sociologii představuje jako teoretickou a empirickou disciplínu, jejíž empirickou bázi tvoří pouze kronika historických faktů a jejímž cílem je vytvářet prognózy, nejlépe pak prognózy ve velkém měřítku. Je zřejmé, že *takové prognózy musí samy být historického rázu*, protože jejich testování zkušeností či verifikace nebo vyvrácení musí být ponechána budoucí historii. Podle historicismu je tedy úlohou sociologie vytvářet a testovat historické předpovědi ve velkém měřítku. Zkrátka, historicista tvrdí, že *sociologie je teoretickou historií*.

13

Sociální dynamika

Analogii mezi sociální vědou a astronomií lze dále rozvíjet. Historicisté obvykle uvažují o odvětví astronomie zvaném nebeská mechanika, které je založeno na dynamice, teorii o pohybech jakožto určených silami. Historicističtí autoři často tvrdí, že sociologie by měla být založena na sociální dynamice, teorii o společenských pohybech jakožto určených společenskými (nebo historickými) silami.

Fyzik si uvědomuje, že statika je pouhou abstrakcí z dynamiky; je to tak říkájí teorie, která stanoví, jak a proč se za určitých podmínek nic neděje, tj. proč nedochází ke změně, a vysvětluje to rovnováhou vzájemně působících sil. Dynamika se naproti tomu zabývá obecným případem, tj. rovnováhou i nerovnováhou sil, a bylo by možno popsat ji jako teorii vykládající, jak a proč se něco děje. Proto nám pouze dynamika může dát skutečné, universálně platné zákony mechaniky; příroda je totiž proces, je v pohybu, mění se, vyvíjí – třebaže někdy velice pomalu, a proto lze některé druhy vývoje jen stěží pozorovat.

Analogie mezi tímto chápáním dynamiky a historicistickým názorem na sociologii je zřejmá a nepotřebuje žádné další vysvětlení. Avšak historicista by mohl tuto analogii vést ještě hlouběji. Mohl by například tvrdit, že sociologie, tak jak ji chápe historicismus, je příbuzná s dynamikou, protože je esenciálně kauzální teorií; kauzální výklad je totiž obecně vzato vysvětlení, jak a proč se jisté věci udály. V zásadě musí mít takové vysvětlení vždy historický základ. Když se zeptáte někoho, kdo si zlomil nohu, proč a jak se mu to stalo, očekáváte vyprávění o historii toho úrazu. Dokonce i na úrovni teoretického myšlení, zejména na úrovni teorií dovolujících předpověď, je historická analýza příčin událostí nezbytná. Typickým případem, kdy je třeba historické kauzální analýzy, je podle historicisty problém původu či esenciálních příčin války.

Ve fyzice se takové analýzy dosáhne určením vzájemně působících sil, tj. pomocí dynamiky. Historicista tvrdí, že o totéž by se měla pokoušet sociologie. Je třeba analyzovat síly vedoucí ke společenské změně a vytvářející dějiny lidstva. Dynamika nás učí, jak vzájemně působící síly vytvářejí síly nové; naopak rozložením sil na jejich komponenty jsme schopni proniknout do základnějších příčin sledovaných jevů. Podobně chce historicismus rozpoznat základní úroveň historických sil, ať již duchovních nebo materiálních, např. náboženských či morálních idejí nebo ekonomických zájmů. Analyzovat, rozplést tuto houštinu protichůdných tendencí a sil a proniknout k jejich kořenům, k universálním silám a zákonům společenské změny – to je v pohledu historicismu úkol sociálních věd. Pouze tímto způsobem můžeme dospět k sociální vědě, která by tvořila základ prognóz ve velkém měřítku, jejichž naplněním by se potvrdila úspěšnost sociální teorie.

14

Historické zákony

Zjistili jsme, že pro historicistu je sociologie teoretickou historií. Její vědecké prognózy musí být založeny na zákonech, a protože se jedná o historické prognózy, o prognózy sociální změny, musí být založeny na zákonech historických.

Současně však historicista tvrdí, že v sociálních vědách nemůžeme užít metodu generalizace a nesmíme pokládat uniformity života

společnosti za neměnné v prostoru a čase, protože se obvykle týkají pouze určitého kulturního či historického období. Společenské zákony – pokud vůbec existují nějaké skutečné společenské zákony – musí mít tedy poněkud jinou strukturu než obyčejné generalizace založené na uniformitách. Skutečné společenské zákony by musely „obecnou“ platnost. To však může znamenat jediné – že se týkají úplně celé historie lidstva a pokrývají všechna její období, nikoli pouze některá z nich. Nemohou však existovat žádné společenské uniformity, které by trvaly přes hranice jednotlivých období. Jedinými universálně platnými zákony společnosti musí být tedy ty, které *spojují následná období*. Musí to být *zákony historického vývoje*, které určují přechod z jednoho období do druhého. To má historicista na mysli, když říká, že jedinými skutečnými zákony sociologie jsou *historické zákony*.

15

Historické proroctví versus sociální inženýrství

Jak bylo řečeno, historické zákony (je-li možno nějaké objevit) by umožňovaly předpovídat dokonce i velmi vzdálené události, i když nikoli s úplnou přesností v detailech. Učení o tom, že skutečnými sociologickými zákony jsou zákony historické (učení vyvozené zejména z omezené platnosti společenských uniformit), vede – nezávisle na jakémkoli pokusu napodobovat astronomii – zpět k myšlence „prognóz ve velkém měřítku“. Této myšlence dává navíc velice konkrétní podobu; ukazuje totiž, že tyto prognózy mají ráz historických proroctví.

Pro historicistu se tedy sociologie stává pokusem vyřešit prastarý problém předvídání budoucnosti; ne tak budoucnosti jednotlivce, jako spíše skupin a lidstva. Je to věda o tom, co má přijít, věda o nastávajícím vývoji. Kdyby se pokus vybavit nás vědecky validní politickou předvídavostí měl zdařit, měla by sociologie obrovskou hodnotu pro politiky – zejména pro ty, jejichž vize přesahuje naléhavé otázky dneška, pro politiky se smyslem pro historické poslání. Pravda, někteří historicisté se spokojí pouze s předpovědí nejbližších stadií lidské pouti, a to ještě dosti obezřetně. Jedna myšlenka je však společná jim všem – že sociologické studium by mělo napomoci odhalení politické budoucnosti, a mohlo by se tak stát nejdůležitějším nástrojem prozíravé praktické politiky.

Z hlediska pragmatické hodnoty vědy je význam vědeckých předpovědí sdostatek jasný. Nebralo se však vždy v úvahu, že ve vědě lze rozeznávat dva různé druhy předpovědí, a tedy i dva různé druhy praktičnosti. Můžeme předpovědět (a) příchod tajfunu, což je předpověď týkající se velikého praktického dosahu, protože umožňuje lidem najít včas úkryt; můžeme však také předpovědět, (b) že pokud má nějaký úkryt odolat tajfunu, musí být zkonstruován určitým způsobem, např. se železobetonovými pilíři na jeho severní straně.

Tyto dva druhy předpovědí se očividně značně liší, přestože oba jsou důležité a oba naplňují prastaré sny. První předpověď nás informuje o události, které nemůžeme nijak zabránit. Takovou předpověď budu nazývat „prorocstvím“. Její praktická hodnota spočívá v tom, že jsme před budoucí událostí včas varováni, a proto ji můžeme uhnout z cesty nebo jí čelit připraveni (případně s pomocí předpovědí druhého druhu).

Na opačné straně stojí druhý druh předpovědí, které lze označit jako předpovědi *technologické*, protože předpovědi tohoto druhu tvoří základ *inženýrství*. Dalo by se říci, že jsou konstruktivní, protože nás seznamují s jistými kroky, které můžeme učinit, *pokud* chceme dosáhnout určitých výsledků. Větší část fyziky (s výjimkou astronomie a meteorologie) podává předpovědi v takové podobě, že je z praktického hlediska lze popsat jako předpovědi technologické. Rozdíl mezi těmito dvěma druhy předpovědí odpovídá zhruba tomu, jak velký nebo malý význam má v příslušné vědě kontrolovaný experiment oproti pouhému trpělivému pozorování. Typicky experimentální vědy mohou vytvářet technologické předpovědi, zatímco vědy založené spíše na neexperimentálním pozorování vytvářejí prorocství.

Tím vůbec nechci říci, že všechny vědy nebo dokonce všechny vědecké předpovědi jsou v zásadě praktické – že jsou nutně buď prorocké nebo technologické a nemohou být nic jiného. Chci jen upozornit na rozdíl mezi těmito dvěma druhy předpovědí a na rozdíl mezi jim odpovídajícími vědami. Výrazy „prorocký“ a „technologický“ jsem zvolil, abych poukázal na jistý rys, který vykazují, jestliže na ně pohlédneme z pragmatického hlediska. Užitá terminologie však neznamená, že pragmatické hledisko je nadřazeno jiným ani že se vědecký zájem omezuje jen na pragmaticky důležitá prorocství a na předpovědi technologické povahy. Když uvažujeme na

příklad astronomii, musíme připustit, že její poznatky uspokojují převážně teoretický zájem, jakkoli mají i svou pragmatickou hodnotu; svou povahou „prorocství“ jsou přitom naprosto blízké poznatkům meteorologie, jejichž praktická hodnota je zřejmá.

Za povšimnutí stojí, že rozdíl mezi prorockým a inženýrským charakterem věd neodpovídá rozdílu mezi dlouhodobými a krátkodobými předpověďmi. Přestože většina inženýrských předpovědí je krátkodobá, existují také dlouhodobé technologické předpovědi, například předpověď životnosti motoru. Právě tak astronomická prorocství mohou být krátkodobá i dlouhodobá a většina meteorologických prorocství je relativně krátkodobá.

Rozdíl mezi těmito dvěma praktickými cíli – prorocstvím a inženýrstvím – a odpovídající rozdíl ve struktuře příslušných vědeckých teorií je, jak bude zřejmé z dalšího, jedním z opěrných bodů naší metodologické analýzy. Zatím chci jen zdůraznit, že historicisté v souladu se svým přesvědčením, že sociologické experimenty jsou neúčinné a nemožné, argumentují, že praktickým cílem sociálních věd je historické prorocství – prorocství společenského, politického a institucionálního vývoje – a nikoli sociální inženýrství. Myšlenku sociálního inženýrství, plánování a budování institucí s cílem například zastavit, regulovat či urychlit budoucí vývoj společnosti někteří historicisté připouštějí. Jiní však budou pokládat takový podnik za takřka nemožný; považují jej za jednání, které přehlíží tu skutečnost, že politické plánování, tak jako veškeré sociální jednání, musí podléhat svrchované moci historických sil.

Teorie historického vývoje

Předchozí úvahy nás přivádějí přímo k jádru té soustavy argumentů, kterou navrhuji nazývat „historicismem“, a ospravedlňují volbu takového označení. Sociální věda není nic jiného než historie: to je hlavní tvrzení historicismu. Nikoli však historie v tradičním smyslu jako pouhá kronika historických faktů. Historicisté by rádi ztotožnili sociologii s oním typem historie, který se nejen ohlíží do minulosti, ale také hledí kupředu, do budoucnosti. Jedná se o studium působících sil a především zákonů vývoje společnosti. Sociologii lze tedy popsat jako historickou teorii či teoretickou historii, proto-

že jedinými universálně platnými sociálními zákony se ukázaly být zákony historické. Musí to být zákony dění, změny, vývoje – nikoli pseudozákony zdánlivých konstant či uniformit. Podle historicistů se sociologové musí snažit udělat si obecnou představu o širokých trendech, na jejichž základě se mění sociální struktury. Kromě toho by se však měli snažit pochopit příčiny takového procesu, působení sil vedoucích ke změně. Sociologové by se měli pokusit formulovat hypotézy o obecných trendech, které stojí v pozadí vývoje společnosti, aby lidé mohli z těchto zákonů vyvozovat věštby, podle nichž by se přizpůsobovali nastávajícím změnám.

K dalšímu vyjasnění historicistova pojetí sociologie může přispět následující úvaha, vycházející z výše zavedeného rozlišení mezi dvěma druhy předpovědí a odpovídajícího rozlišení mezi dvěma třídami věd. V protikladu k historicistické metodologii si můžeme představit metodologii, jejímž cílem je *technologická sociální věda*. Takováto metodologie by vedla ke studiu obecných zákonů života společnosti s cílem odhalit všechna fakta, o něž by se musela opírat práce každého, kdo by hodlal reformovat společenské instituce. Není pochyb o tom, že taková fakta existují. Známe například mnoho utopických systémů, které jsou neuskutečnitelné prostě proto, že tato fakta neberou dostatečně v potaz. Technologická metodologie, o které uvažujeme, by se snažila poskytnout materiál, díky němuž bychom se podobným nerealistickým konstrukcím mohli vyhnout. Byla by anti-historicistická, ale v žádném případě anti-historická. Historická zkušenost by jí sloužila jako nejdůležitější zdroj informací. Avšak namísto pokusů najít zákony vývoje společnosti by pátrala po nejrůznějších zákonech, ukládajících omezení možnému budování sociálních institucí, nebo po dalších uniformitách (třebaže podle historicistů žádné takové uniformity neexistují).

Vedle již uvedených protiargumentů by se historicista mohl pokusit zpochybnit možnost a užitečnost takové sociální technologie ještě z jiného úhlu. Mohl by říci: uvažujme nějakého sociálního inženýra, který vypracoval plán nové sociální struktury podložený sociologií, kterou máte na mysli. Předpokládejme, že by to byl plán uskutečnitelný a reálný v tom smyslu, že by nebyl v rozporu s známými fakty a zákony života společnosti; předpokládejme ještě, že tento plán je navíc podložen neméně uskutečnitelným plánem, jak transformovat společnost z jejího současného stavu do plánova-

né nové struktury. Argumenty historicismu i tak dokazují, že o takovém plánu by vůbec nemělo smysl vážně uvažovat. Zůstával by nerealistickým a utopickým snem, protože nebere v úvahu zákony historického vývoje. Hnací silou sociálních revolucí není racionální plánování, nýbrž společenská síla, například střet zájmů. Stará představa o mocném filosofu-králi, který by uvedl v život nějaké pečlivě promyšlené plány, je pohádka, kterou si vymyslela aristokracie vlastnicí půdu, aby chránila své zájmy. Demokratickým ekvivalentem této pohádky je pověra, že racionální argumentací lze přimět dostatečně mnoho lidí dobré vůle k plánovanému jednání. Dějiny prokazují, že společenská realita je něco zcela odlišného. Průběh historického vývoje není nikdy utvářen žádnou teoretickou konstrukcí, byť by byla sebeskvělejší, i když je třeba připustit, že taková schémata mohou zároveň s mnoha dalšími, méně racionálními (či dokonce zcela iracionálními) faktory nějaký vliv mít. I kdyby takový racionální plán byl ve shodě se zájmy mocných skupin, neuskutečnil by se v zamýšlené podobě, přestože by se boj za jeho realizaci stal významným faktorem historického procesu. Skutečný výsledek se bude od racionální konstrukce vždy velmi odlišovat. Bude vždy výslednicí momentální konstelace soupeřících sil. Výsledek racionálního plánování by se navíc za žádných okolností nemohl stát stabilní strukturou, protože rovnováha sil se neustále mění. Veškeré sociální inženýrství, jakkoli si cení svého realismu a vědeckého charakteru, je předem odsouzeno zůstat jen utopickým snem.

Až doposud, pokračoval by historicista, se argument obracel proti praktické možnosti sociálního inženýrství podloženého nějakou teoretickou sociální vědou, a nikoli proti oné vědě jako takové. Argumentaci lze však snadno rozšířit a dokázat tak nemožnost jakékoli teoretické sociální vědy technologického rázu. Viděli jsme, že praktické inženýrské podnikání musí být odsouzeno k nezdaru vzhledem k existenci velice důležitých sociologických faktů a zákonů. Z toho však vyplývá, že takové podnikání nejen nemá žádnou praktickou hodnotu, ale navíc je teoreticky vadné, protože přehlíží jedině skutečně důležité společenské zákony – zákony vývoje. „Věda“, na níž bylo ono podnikání údajně založeno, tyto zákony určitě přehlížela, jinak by nikdy nemohla být základem tak nerealné konstrukce. Jakákoli sociální věda, která neučí neuskutečnitelnosti racionálních sociálních konstrukcí, je naprosto slepá k nejdů-

ležetější faktům života společnosti a přehlídí jediné sociální zákony, které jsou skutečně platné a důležité. Sociální vědy, které chtějí tvořit základ sociálnímu inženýrství, nemohou tedy být pravdivým popisem sociálních fakt. Jsou nemožné samy o sobě.

Historicista bude tvrdit, že kromě této rozhodující kritiky existují ještě další důvody k zavržení technologických sociologií. Jedním z důvodů například je, že zanedbávají takové aspekty vývoje, jako je vyvstání něčeho nového. Z představy, že můžeme racionálně konstruovat nové sociální struktury na základě vědy, vyplývá, že můžeme uskutečnit novou sociální periodu víceméně přesně tak, jak jsme si to naplánovali. Je-li však plán podložen vědou zabývající se sociálními fakty, nemůže objasnit zásadně nové rysy, nýbrž pouze nové uspořádání (viz oddíl 3). Víme však, že nová perioda bude mít svou vlastní zásadní novost. Tento argument ukazuje, že každé detailní plánování je bezcenné a každá věda, na níž je takové plánování založeno, je nepravdivá.

Tyto historicistické úvahy lze vztáhnout na všechny sociální vědy včetně ekonomie. Ani ekonomie nám tedy nemůže poskytnout žádné cenné informace, pokud jde o reformu společnosti. Jenom pseudoekonomie může chtít nabízet podklady pro racionální ekonomické plánování. Skutečně vědecká ekonomie může pouze pomoci odhalit určující síly ekonomického vývoje v různých historických periodách. Může pomoci předvídat obrysy budoucích period, ale nemůže nám pomoci vypracovat a uvést do chodu žádný detailní plán nové periody. Co platí pro ostatní sociální vědy, musí platit i pro ekonomii. Jejím konečným cílem může být jen snaha „odhalit ekonomický zákon pohybu lidské společnosti“ (Marx).

17

Interpretace versus plánování. Společenské změny

Historicistický pohled na vývoj společnosti neznamená nutně fatalismus ani nemusí vést k nečinnosti – právě naopak. Většina zastánců historicismu jeví značné sklony k „aktivismu“ (viz oddíl 1). Historicismus plně uznává, že naše přání a myšlenky, naše sny a úvahy, náš strach a poznání, naše zájmy a energie, to všechno jsou síly podílející se na vývoji společnosti. Neučí, že nelze nic dělat; pouze předpovídá, že vaše sny ani vaše rozumové konstrukty nebudou nikdy uskutečněny podle plánu. Úspěšné jsou pouze takové

plány, které dobře zapadají do hlavního historického proudu. Můžeme nyní zřetelně vidět, jaký druh jednání pokládají historicisté za rozumný. Rozumné je pouze takové jednání, které je v souladu s nastávajícími změnami a napomáhá jim. Jediným naprosto rozumným jednáním je sociální porodnictví, jediné jednání založené na vědeckém předvídání.

Přestože žádná vědecká teorie nemůže sama o sobě vybízet k jednání (mohla by pouze odrazovat od určitého nerealistického jednání), může nepřímou pobídnout ty, kteří pociťují, že by měli něco dělat. Historicismus nepochybně takový druh povzbuzení nabízí. Dokonce nabízí určitou roli i lidskému rozumu; je to totiž právě vědecké uvažování, historicistická sociální věda, jež jediná dokáže zjistit směr, kterým se musí každé rozumné jednání ubírat, aby mířilo ve směru nastávající změny.

Historické proroctví a interpretace dějin se tedy musí stát podkladem každého promyšleného a realistického sociálního jednání. Proto se musí historicistické myšlení soustředit především na interpretaci dějin, což vskutku také činí. Veškeré myšlení a aktivita historicistů se obracejí k interpretaci minulosti, aby z ní mohli předpovídat budoucnost.

Může historicismus nabídnout naději nebo povzbuzení těm, kdo chtějí vidět lepší svět? Takovou naději může nabídnout pouze takový historicista, který má optimistický názor na vývoj společnosti a věří, že je v zásadě „dobrý“ a „rozumný“ v tom smyslu, že míří k lepšímu, rozumnějšímu stavu věcí. Tento názor se však rovná víře v sociální a politické zázraky, protože *upírá lidskému rozumu schopnost uskutečňování rozumnějšího světa*. Někteří vlivní historicističtí autoři opravdu optimisticky předpověděli příchod království svobody, ve kterém bude možno lidské věci racionálně plánovat. Učí, že přechod z říše nutnosti, v níž lidstvo v současnosti trpí, do říše svobody a rozumu nelze uskutečnit rozumem, ale – zázračně – pouze tvrdou nutností, prostřednictvím slepých a neodvratných zákonů historického vývoje, a radí nám se těmto zákonům podrobit.

Těm, kdo si přejí posílit vliv rozumu v životě společnosti, mohou historicisté pouze poradit, aby studovali a interpretovali historii a odhalili tak zákony jejího vývoje. Pokud interpretace ukáže, že změny odpovídající jejich přání nastávají, pak je takové přání rozumné, protože je ve shodě s vědeckou předpovědí. Pokud se na-

stávající vývoj náhodou ubírá jiným směrem, pak je přání učinit svět rozumnějším zcela nerozumné; pro historicistu je pak pouhým utopickým snem. Aktivismus je oprávněný jen potud, pokud se smíří s nastávajícími změnami a napomáhá jejich příchodu.

Ukázal jsem, že naturalistická metoda v sobě podle historicismu zahrnuje určitou sociologickou teorii – teorii, podle níž se společnost nijak významně nevyvíjí ani nemění. Nyní zjišťujeme, že historicistická metoda obsahuje podivuhodně podobnou sociologickou teorii – teorii, že společnost se nutně bude měnit, avšak předem určeným, nezměnitelným způsobem prostřednictvím období daných nevyhnutelnou nutností.

„I když společnost objeví přírodní zákon, který určuje její vývoj, ani pak nemůže přeskóčit přírodní stadia svého vývoje či je sprovodit se světa škrtnutím pera. Může však zmenšit a zkrátit porodní bolesti.“⁶ Tato Marxova formulace skvěle reprezentuje historicistický postoj. Třebaže historicismus neučí ani nečinnosti, ani pravému fatalismu, učí nicméně, že jakýkoli pokus zvrátit nastávající změny je pošetilý; je to zvláštní forma fatalismu, fatalismus vzhledem k historickým trendům. Připouštím, že i „aktivistická“ výzva: „Filosofové svět dosud pouze různými způsoby vykládali, jde však o to jej změnit,“⁷ se u historicistů může setkat se sympatiemi („světem“ zde míní rozvíjející se lidskou společnost) díky důrazu, který klade na změnu. Přesto je v rozporu s nejdůležitějšími principy historicismu. Jak totiž již nyní vidíme, můžeme prohlásit: „Historicista může vývoj společnosti pouze vykládat a všelijak mu napomáhat; tvrdí však, že změnit jej nemůže nikdo.“

18

Závěr analýzy

Mohlo by se zdát, že se mé poslední formulace odchylují od ohlášeného záměru vykreslit nejprve historicistický postoj pokud možno přesně a přesvědčivě a teprve pak přejít k jeho kritice. Tyto formulace se totiž pokoušely ukázat, jak jsou sklony některých historicistů k optimismu a aktivismu potírány samotným výsled-

⁶ Předmluva ke *Kapitálu*, Praha 1953, str. 19.

⁷ Tato výzva je rovněž z Marxe (z *Tezí o Feuerbachovi*); viz závěr odd. 1.

kem historicistické analýzy. To, jak by se mohlo zdát, s sebou nese obvinění, že historicismus sám sobě odporuje. A lze namítnout, že není správné, aby se do představujícího výkladu mísila kritika a ironie.

Nemyslím si, že by taková výzva byla oprávněná. Pouze ti, kteří jsou v první řadě optimisty a aktivisty a teprve potom historicisty, mohou chápat mé poznámky jako kritiku z nepřátelských pozic. (Takový pocit bude mít mnoho čtenářů, zejména ti, které historicismus přitahoval díky jejich sklonu k aktivismu a optimismu.) Ale těm, kteří jsou především historicisté, by se mé poznámky měly jevit nikoli jako kritika jejich historicistického učení, nýbrž pouze jako kritika pokusů spojovat historicismus s optimismem či aktivismem.

Přirozeně, jako neslučitelné s historicismem jsou kritizovány ne všechny formy aktivismu, nýbrž pouze některé jeho extravagantnější projevy. Čistý historicista by tvrdil, že ve srovnání s naturalistickou metodou historicismus jednání podporuje, protože zdůrazňuje změnu, proces, pohyb; zajisté však nemůže slepě přijímat všechny druhy jednání jako rozumné z vědeckého hlediska, když mnohá eventuální jednání jsou nerealistická a jejich nezdar lze vědecky předvídat. Proto, pokračoval by, já i ostatní historicisté stanovujeme meze toho, co uznáváme za užitečné jednání, a zdůraznění těchto mezí je nezbytné pro jakoukoli jasnou analýzu historicismu. A mohl by dodat, že oba Marxovy citáty uvedené v předchozím oddílu si neprotiřečí, nýbrž se doplňují: ačkoli druhý (a starší) citát by mohl sám o sobě znít hodně „aktivisticky“, první citát přesně vymezuje jeho hranice. Pokud by druhý citát oslovoval příliš radikální aktivisty a přivedl je k přijetí historicismu, pak by je první citát měl poučit o patřičných mezích jakékoli aktivity, i kdyby tím historicismus měl ztratit jejich sympatie.

Z těchto důvodů mi můj představující výklad nepřipadá nespravedlivý; vyjasňuje pouze stanovisko vůči aktivismu. Stejně tak si nemyslím, že by další poznámka v předchozím oddílu – o tom, že historicistický optimismus spočívá pouze na víře (protože rozumu je odepřena úloha utváření rozumnějšího světa) – měla být chápána jako kritika historicismu z nepřátelského tábora. Tak se může jevit těm, kdo jsou v první řadě optimisty nebo racionalisty. Důslednému historicistovi se však tato analýza bude jevit jen jako užitečné varování před romantickým a utopickým rázem optimismu i pesi-

mismu v jejich obvyklých podobách, a také racionalismu. Bude trvat na tom, že skutečně vědecký historicismus musí být na těchto rysech nezávislý a že se jednoduše musíme podrobit existujícím zákonům vývoje, stejně jako se musíme podřizovat zákonu gravitace.

Historicista může zajít ještě dále. Může dodat, že nejrozumnějším postojem je *přizpůsobit svůj systém hodnot tak, aby odpovídal nastávajícím změnám*. Když tak učiní, dospěje člověk k takové formě optimismu, která je oprávněná, protože každá změna, posuzována daným systémem hodnot, bude pak nutně změnou k lepšímu.

Názory tohoto druhu někteří historicisté skutečně hlásali a rozvíjeli je v poměrně koherentní (a dosti populární) historicistickou teorii morálky: morálně dobré je morálně pokrokové, tzn. morálně dobré je to, co předchází dobu a směřuje k přijetí takových zásad jednání, které budou platit v nadcházejícím období.

Tato historicistická teorie morálky, kterou lze charakterizovat jako „morální modernismus“ nebo „morální futurismus“ (má své protějšek v modernismu či futurismu estetickém), se dobře shoduje s historicistickým anti-konzervativním postojem; lze ji také považovat za odpověď na některé otázky ohledně hodnot (viz oddíl „Objektivita a hodnocení“). A především na ni lze pohlížet jako na doklad toho, že historicismus – zkoumaný v této studii pouze jako učení o metodě – může být rozšířen a rozvinut v úplný filosofický systém. Nebo, jinak řečeno: není nepravděpodobné, že historicistická metoda mohla vzniknout jako součást nějaké obecné filosofické interpretace světa. Nelze totiž pochybovat, že z hlediska historie (i když nikoli logiky) jsou metodologie obvykle vedlejší produktem filosofických postojů. Takové historicistické filosofie zamýšlím prozkoumat jinde.⁸ Zde podrobím kritice pouze metodologická učení historicismu, jak byla popsána výše.

⁸ Mezitím vyšla tiskem *Otevřená společnost a její nepřátelé*, (Londýn 1945, revidovaná vydání Princeton 1950, London 1952, 1957; čtvrté vyd. Londýn 1961) [česky: Praha 1994]. Zde odkazuji zejména na kapitulu 22. této knihy nazvanou „Morální teorie historicismu“.

III

KRITIKA ANTI-NATURALISTICKÝCH
UČENÍ

19

Praktické cíle této kritiky

Zda je pravým motivem vědeckého zkoumání touha po poznání, tzn. čistě teoretická či „pouhá“ zvědavost, nebo zda máme vědu chápat spíše jako nástroj k řešení praktických problémů, jež se vynořují v rámci životního usilování, to je otázka, kterou tu není třeba rozhodovat. Připouštím, že obhájci práva na „čistý“ nebo „základní“ výzkum si zaslouží plnou podporu v boji proti zúženému pohledu, bohužel opět módnímu, že vědecký výzkum je oprávněný pouze tehdy, jestliže se prokáže jako dobrá investice.⁹ Avšak i poněkud extrémní názor (k němuž se přikláním i já), že hlavní význam vědy je v tom, že je to jedno z největších duchovních dobrodružství, jaké kdy člověk poznal, lze spojit s uznáním významu praktických problémů a praktických testů pro rozvoj vědy, a to jak aplikované, tak i čisté. Praxe je totiž pro vědeckou spekulaci neocenitelná jako ostruha i jako uzda. Člověk nemusí být zastáncem pragmatismu, aby ocenil Kantův výrok: „Poddávat se každému vrtochu zvědavosti a nedovolovat, aby naše touha po poznání byla omezována něčím jiným než hranicemi našich schopností, to ukazuje na lačnost myslí nikoli nevhodnou pro vědeckou práci. Avšak vybírat z nesčíslného množství naskýtajících se problémů ty, jejichž rozřešení je přínosem pro lidstvo, to je zásluha moudrosti.“¹⁰

⁹ Jde o starý problém. Dokonce i Platón někdy napadá „čisté“ bádání. Na obhajobu „čistého“ výzkumu viz T. H. Huxley, *Science and Culture*, 1882, str. 19 n., a M. Polanyi, *Economica*, N. S., VIII, 1941, str. 428 n. (Kromě knih tam citovaných viz též Veblen, *The Place of Science in Modern Civilization*, str. 7 n.)

¹⁰ I. Kant, *Sny duchovnickovy vyložené sny metafyzika*, Praha 1922, část II, kap. III (*Werke*, vyd. E. Cassirer, sv. II, str. 385).